

Úpické toulky s kocourem Honzíkem

Napsali Eva Macková a Viktor Blažek s laskavou pomocí Evy Šlegrové a Lenky Jurskové.
obrázky nakreslil Viktor Blažek.

1 roubenka čp. 46

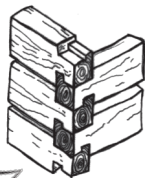
Starší roubené stavby (roubenka) bývaly stavěny z netesaných kuláčů nebo jen mírně přitesávaných trámů, později se začaly používat trámy hraněné, které zaručují lepší stabilitu domu. Pro roubenky jsou typické hliněné vymazávky ve spárách mezi trámy, do kterých se přimíchávala slaměná řezanka. Vymazávka se často bílila nebo barevně natírala. Od 18. století se v některých oblastech roubené stavby dávaly „do kozichu“ – omítaly se vrstvou hliněné omazávky, která stavbu tepelně izolovala a navíc chránila i dřevo.

Trámy dřevěných domů bývaly roubeny na zámek nebo na rybinu.

Podívej se na roh domu čp. 46 naproti Dřevěnce a zjisti, jakým způsobem byl srouben.

A

na rybinu

roubení na zámek

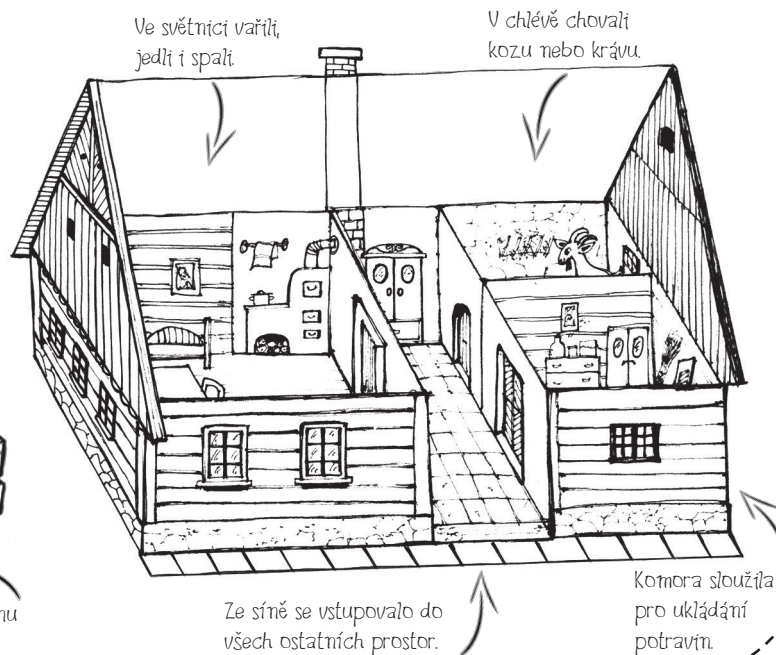
J

na zámek

roubení na rybinu

Roubený dům byl rozdělen uprostřed síní na dvě části, obytnou a hospodářskou. Z ní se vcházelo do velké, hlavní místnosti – světnice. U menších chalup sloužila za kuchyň, obytnou místnost a současně za ložnici hospodáře a jeho rodiny. Byl-li hospodář řemeslník, byla i provozovnou jeho řemesla. Ze síně se vcházelo proti světnici do hospodářské části chalupy, do chléva. Vedle chléva bývala komora, která sloužila za úschovnu odloženého šatstva a současně bývala spíží. Ze síně se po strmém schodišti vystupovalo také na půdu.

2 hostinec U Lodrů čp. 43

Tvář města se mění, někdy jen trochu – když se upraví fasáda – jindy opravdu hodně – když je dům zbořen a na jeho místě se postaví jiný nebo zůstane proluka. Hostinec, jehož podobu si dnes můžeme připomínat jen na fotografiích, stál pod úpickým náměstím za kostelem. V poslední třetině 19. a v prvních desetiletích 20. století se stal jedním z center úpického kulturního života. V roce 1890 zde vznikl Spolek pro okrášlení města Úpice, který ve městě aktivně působil až do 40. let 20. století, scházeli se zde členové Občasné besedy, právě zde byl například v roce 1921 založen úpický odbor Klubu českých turistů. A dokonce časopisy, které beseda odebírala, byly ponechávány ke čtení právě v hostinci U Lodrů. Podobně jako jiné úpické hospody měl i hostinec U Lodrů „svůj“ klub, byli jím Kuželkáři. Velký sál byl hojně využíván pro pořádání tanečních odpoledních věnečků, koncertů a dalších zábav.

Hostinec U Lodrů za první republiky pravidelně finančně přispíval na různé dobročinné aktivity, zejména Matici školskou, která podporovala české národní školství.

Naproti hospodě se původně nacházela kašna, která byla po zavedení vodovodu do města v roce 1905 přestavěna na veřejné záchodky.

Rozhlédni se! Na fasádě jednoho z okolních domů je štukový firemní nápis:

U

SPORTOVNÍ ZÁVOD LADISLAV HALOUNEK (ve svém obchodě prodával šicí stroje, jízdní kola a psací stroje)

I

AMALIE BUREŠOVÁ – GALANTERNÍ ZBOŽÍ (ve svém obchodě prodávala zlaté a stříbrné zboží, střížní a galanterní zboží, obrazy)

N

JOSEF MIKAN ELEKTROTECHNIKA (ve svém obchodě prodával radiopřijímače, gramofony, optické zboží, fotografické přístroje a elektrotechnické potřeby a zlaté a stříbrné zboží)

3 lidová architektura na Wolkerově stezce

Přizemní domy Podkrkonoší měly bohatě zdobené lomenice. Od 19. století si lidé trámy svých roubených domů často natírali barvami. V Podkrkonoší převládala červená, zelená, šedomodrá, občas se vyskytla i žlutá. Často barvou natírali i zdobný prkenný štít, lomenici.

Lomenice jsou rozděleny vodorovnými římsami až do čtyř pater (etáží). Ty tesař dále rozdělil do menších polí, které pobíil prkny kladenými vedle sebe svisle nebo šikmo. Mezery mezi prkny na závěr překryl úzkými lištami.

Střechy se kdysi pokrývaly došky – slaměnými snopy ze žita, ječmene nebo ovsa, někdy také z rákosí – a šindelem – dřevěnými destičkami s břitem, které do sebe přesně zapadají. Od 19. století se začaly šindelové střechy kvůli požárním předpisům nahrazovat břidlicovými šablonami, eternitem, plechovou krytinou nebo lepenkovými pásy.

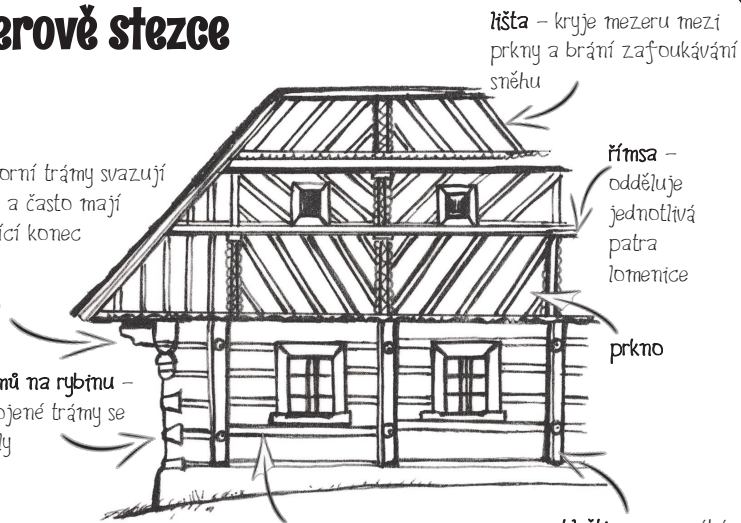
Prohlédni si roubené domky dole v Poděbradově ulici. V čem jsou si podobné a v čem se liší?

T

oba mají komíny, kamenné podezdívky i stejné střechy

trám – horní trámy svazují celý dům a často mají přesahující konec ozdobně vyřezaný

spoj trámů na rybitnu – takto spojené trámy se neuvolnily

lišta – kryje mezeru mezi prkny a brání zařoukávání sněhu

římsa – odděluje jednotlivá patra lomenice

prkno

spára – mezera mezi trámy, byla vyplněná vymazávkou z hlíny a slámy nebo mechem; natírala se vápnem na bílo nebo vápnem se šmolkou na bíledě modro

kleštma – pomáhá držet trámy tak, aby se stěna neprohýbala

N

mají různé lomenice, jeden domek má kamennou podezdívku a nemá komín, druhý má komín, ale nemá podezdívku

L

mají podobné členěnou lomenici, ale jen jeden domek je oličený vápnem, jeden domek má střechu pokrytou eternitovými šablonami, druhý asfaltovou lepenkou

4 kříž u hřbitova

Kříž z roku 1798 byl ke hřbitovu přenesen po opravě v roce 1939. Původně stával Pod Skalkou, což dokazuje nápis na zadní straně podstavce. Dnes by si zasloužil další obnovu, protože samotný křížek se nebezpečně naklání. Nápis v kartuši na přední straně není čitelný. Ale sochařské dílo k nám promlouvá i po staletích.

Kříž, krucifix (z latiny cruci fixus: ke kříži připevněný nebo přibitý) je umělecké ztvárnění ukřižovaného Krista a obvykle tento výraz označuje jen plasticky zpracovaný kříž s Ježíšovým tělem, na rozdíl od kalvárie, která zpodobňuje širší výjev ukřižování Krista na hoře Golgotě, kterému přihlíží sv. Jan Křtítel a Máří Magdalena. Ke kalvárii často vedla křížová cesta se čtrnácti kapličkami, které připomínají čtrnáct zastavení Krista na cestě na Golgotu.

Kříž je nejvýznamnějším symbolem křesťanství. S prvními vyobrazeními kříže s Ježíšovým tělem z 5. století se můžeme setkat v Římě, do té doby křesťané jako symbol užívali ryby.

Na podstavci pod křížem je reliéf, připomínající matku – Pannu Marii Bolestnou – oděnou do dlouhého pláště, se sepjatýma rukama, která truchlí nad smrtí syna umučeného přibitím na kříž.

Kříž má mnoho podob.

Z jakého materiálu je zhotoven kříž, před kterým stojíš?

K

litina

U

keramika

I

pískovec

J

dřevo

5 hřbitov

O přeložení hřbitova od Michalské kaple se uvažovalo už v letech 1872–1873. Nový hřbitov se začal budovat v roce 1886 a uprostřed měl stát velký kříž. Místo něj byla postavena novorománská kaple, zasvěcená v červenci 1891 na přání faráře Eduarda Pelhřimovského sv. Ludmile.

Na hřbitově je pochováno mnoho významných občanů Úpice. Najdeme zde hroby příslušníků rodin, které v Úpici provozovaly textilní podniky – Buxbaumů, Morawetzů nebo Oberländerů. Tyto tři rodiny byly spřízněny sňatkem.

Od poloviny 19. století se v Úpici rozvíjela tkalcovská tovární výroba. Současně však stále pracovalo mnoho ručních tkalců po domácku – třeba pro úpického faktora Morice Oberländera. Jeden z jeho potomků, Philipp, zemřel v březnu 1911 při jedné ze svých dobrodružných výprav do Afriky.

Eduard Morawetz si v Úpici na náměstí otevřel v roce 1869 obchodní dům. V roce 1894 zřídil tkalcovnu, ve které vyráběl hrubší zboží – plátno, matracovinu. Eduard Morawetz zemřel v roce 1908, jeho syn Theodor v roce 1917. Po jejich smrti převzala továrnu Eduardova manželka Karolina.

Bratři Buxbaumové přišli do Úpice ze západních Čech. Nejdříve starší bratři Samuel a Julius pracovali jako úředníci v tkalcovně Eduarda Morawetze, později si otevřeli samostatný obchod s bavlněným a lněným zbožím. Mladší bratr Max byl v té době na zkušené v Anglii. V roce 1905 si v Úpici otevřeli tkalcovnu se 140 stavů, ve které začali vyrábět jemné damaškové zboží, které vyváželi nejen do Evropy, ale i do zámoří. Od poloviny dvacátých let měli stále zastoupení v New Yorku. Na úpickém hřbitově má hrob Julius a jeho žena Emma.

Na těchto náhrobcích se kromě češtiny objevuje ještě jiný jazyk psaný zvláštním písmem. Poznáš jaký?

E

hebrejšтина

Č

ruština

Kromě mnoha výtvarně zajímavých náhrobků je nedaleko kaple sv. Ludmily i náhrobek rodiny Teuchmannovy. Z náhrobku se dozvíme, že je v hrobcě pochován Antonín a jeho žena Františka. **Z nápisů se dozvíme spoustu informací.**

M

Františka byla první pochovanou osobou na zdejším hřbitově; Antonín byl lékařem a 40 let starostou města

D

Františka zemřela v pouhých 21 letech; Antonín byl právník, nositel řádu zlatého rouna

6 Husův sbor

Husův sbor v Úpici postavil v letech 1924–1925 Jaroslav Budínský podle plánů Františka Hanuše. Kámen na jeho stavbu se lámal v Podrači.

Církev československá se začala odštěpovat od římskokatolické církve o Vánocích 1919. Římskokatolická církev byla od konce 19. století chápána jako jeden z nástrojů habsburské protičeské politiky. Někteří katoličtí duchovní usilovali o reformu církve. Pro věřící byla velmi důležitá snaha kněží sloužit bohoslužby v češtině. Římskokatolické mše se totiž až do druhého vatikánského koncilu v polovině šedesátých let 20. století sloužily latinsky a mnozí věřící jim příliš nerozuměli.

Modernističtí kněží z Jednoty katolického duchovenstva vedli o Vánocích 1919 bohoslužby v češtině, pro něž liturgii připravil Karel Farský a zhudebnil Josef Pícha. Na 8. ledna 1920 byl svolán první sněm, na kterém byla oficiálně vyhlášena nová, „národně pojatá“ Církev československá. Státem byla nová církev uznána 15. září 1920. Na některých místech docházelo zpočátku k nepokojům mezi věřícími Československé církve a katolíky, protože členové nové církve se snažili zabírat násilím pro své bohoslužby katolické kostely. Velké rozbroje vyvolal i nový způsob pohřbívání. Katolíci totiž zpopelňování nepřipouštěli.

Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava a samostatného Slovenského státu byla rozhodnutím úřadů přejmenována na Církev českomoravskou. Po válce přijala zpět svůj původní název. V roce 1971 se přihlásila k národní husitské tradici přejmenováním na Církev československá husitská.

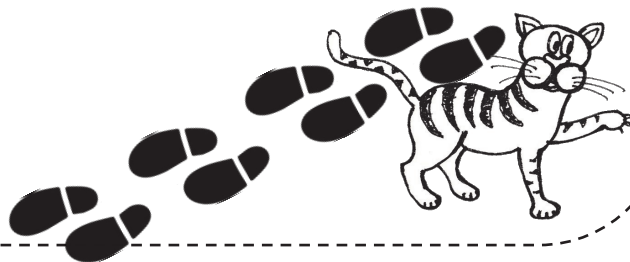
Podívej se na průčelní fasádu. Jaký je tam vyobrazen symbol?

Á sedmiramenný svícen

U ondřejský kříž

E kalich

I pěticípá hvězda

7 kaple sv. Michala

Kapli sv. Michala archanděla nechal v letech 1698–1701 postavit zdejší farář Martin Benedikt Hůlek k počtě svého otce. Archanděl Michal/Michael je připomínán jako přemožitel Antikrista v podobě draka. Je patronem policistů a vojáků. Často bývá zobrazován v zeleném a červeném šatě a v zářivé zbroji. Někdy v ruce drží váhy.

V kapli se dochovaly zbytky nástěnných maleb a fresky Nejsvětější Trojice na stropě.

U kaple sv. Michala se až do roku 1887, kdy byl zřízen hřbitov nad městem, pohřbívalo. Byl zde pohřben i Jan Smetana, bratranec skladatele Bedřicha Smetany, úpický učitel a výborný hudebník. V roce 1892 byl hřbitov přeměněn v park.

Na kapli jsou osazeny i pamětní desky úpického mlynáře Jana Záruby, který stál u zrodu ochotnického divadla v Úpici, jeho manželky Kristiny, rozené Mrázkové, a jejich syna Jana.

Spočítej kolika let se dožili!

S

Jan 89 let, jeho žena Kristina 62 let a jejich syn Jan 47 let

Z

Jan 85 let, jeho žena Kristina 59 let a jejich syn Jan 37 let

8 pomník 1866

Prusko-rakouské soupeření začíná už v polovině 18. století. Po napoleonských válkách mělo Rakousko stále ještě dominantní postavení, ale Německo rychle hospodářsky sílilo. Záminkou k prusko-rakouské válce roku 1866 byl spor o správu Šlesvicka a Holštýnska, které již dříve spolu dobyli ve válce proti Dánsku.

X. armádní sbor rakouského podmaršálka Ludwiga von Gablenze vyrazil 27. června 1866 ze svého postavení mezi Jaroměří a Dubencem směrem k Trutnovu. Odpoledne přichází na pomoc brigáda plukovníka Grivičiče – pěší pluk č. 2 a 23 a praporek polních myslivců č. 16. Grivičičova brigáda nakonec na pruského nepřítele zaútočila obchvatem přes Starý Rokytník.

Po prohrané bitvě u Trutnova vytáhl 28. června 1866 gardový sbor pruského generála Augusta von Württemberga z Úpice směrem na Dvůr Králové. U Starého Rokytníku a Rubínovic se střetl s brigádou plukovníka Grivičiče. Z obklíčení se podařilo ustoupit jen asi 2 000 rakouských vojáků. V bitvě padly 4 000 rakouských a 600 pruských vojáků.

Pomník je sice věnován památce vojáků, kteří podlehlí zraněním v bojích války 1866 v úpickém lazaretu, ale postaven byl až v polovině 20. století po zrušení dvou starších pomníků.

Přečti nápis na pomníku a zjisti, kolik mužů nápis připomíná, na podstavci je také signovaný autor pomníku.

O

68 vojáků: Jos. Pávek

E

31 vojáků: Ant. Herzog

Ů

15 důstojníků a 54 vojáků: Fr. Bílek

9 škola

Škola postavená v roce 1891 podle plánů stavitele Josefa Rejska byla původně určena pro dívčí školu. Jednopatrová budova brzy přestala stačit, a proto byla v roce 1894 snesena střecha a stavitel Jaroslav Budínský přistavěl druhé patro.

Josef Čapek navštěvoval v Úpici obecnou školu v letech 1892–1897, měšťanskou v letech 1897–1900. Po absolvování dvouleté odborné školy tkalcovské ve Vrchlabí pracoval rok jako dělník v úpické továrně F. M. Oberländera. Později vystudoval Uměleckoprůmyslovou školu v Praze. Známý je zejména jako autor ilustrací dětských knih, ale psal také básně a poezii i překládal. Zemřel v koncentračním táboře v Bergen-Belsenu v dubnu 1945 pravděpodobně na skvrnitý tyfus. Jeho tělo se nepodařilo identifikovat, proto má na Vyšehradském hřbitově jen symbolický hrob.

Jeho mladší bratr Karel navštěvoval obecnou a měšťanskou školu v Úpici v letech 1895–1901. Poté studoval na gymnáziu v Hradci Králové, odkud kvůli svým politickým protirakouským aktivitám musel přestoupit na gymnázium v Brně. Po studiu na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze odjel na studijní pobyt do Paříže a do Berlína. Po návratu v roce 1917 byl domácím učitelem Prokopa Lažanského z Budové na zámku Chyšce. Brzy se stal redaktorem Národních listů a později Lidových novin. V letech 1921–1923 byl dramaturgem i režisérem Vinohradského divadla. Zemřel na následky nachlazení, když vyklízel letním dům ve Staré Huti u Dobříše po povodni v prosinci 1938: ke chřipce se přidal záněť ledvin a zápal plic.

Starší sestra bratrů Čapkových Helena byla neúnavnou propagátorkou jejich díla.

Se stavitelem Jaroslavem Budínským jsme se při našich toulkách již setkali. Kde?

Š

přestavoval hostinec U Ludrů

K

stavěl kapli sv. Ludmily na náměstí

R

stavěl Husův sbor

Josef Čapek je autorem knihy pro děti, kterou i ilustroval:

O

Povídání o pejskovi a kočičce

V

Když draka bolí hlava

A

O krtečkovi

10 radnice

Stará radnice, kde dnes sídlí Městské muzeum a galerie J. W. Mezerové, byla postavena v letech 1677–1678. Radní do té doby neměli žádnou úřadovnu. Když v roce 1669 zemřel sedlák Libentolar, koupili jeho dům na náměstí i s pozemky. Dům byl zchátralý, a proto ho nechali strhnout a postavit radnici. V přízemí byly dvě světnice hospody s pivním sklepem a malou solnicí. Dvě světnice v patře sloužily úřední potřebě.

Nová věž byla vystavěna v roce 1752 a v roce 1822 zahájil rozsáhlou přestavbu purkmistr Antonín Nyklíček. Znak a letopočet byl na fasádu pod věží domalován v roce 1859.

Letopočet připomíná pověst o vpádu Tatarů do Úpice a jejich odražení statečnými obyvateli města. Tataři v polovině 13. století pronikli až do střední a východní Evropy. Po zemských stezkách se dostali z Polska až k Úpici. Obyvatelé města se usnesli, že se pokusí Tatary přelstít. Úpičtí postavili na vysoké skále dřevěný most přes řeku Úpu, na který Tatary nalákali. Když Tataři na most vjeli, Úpičtí most strhli a Tataři zahynuli v hluboké strži.

Během prusko-rakouské války sloužila budova jako lazaret, později jako škola nebo okresní soud.

Jaký letopočet se skrývá pod římskými číslicemi na fasádě radnice pod věží?

N

1741

T

1361

V

1241

11

náměstí T. G. Masaryka

Náměstí změnilo mnohokrát svoji podobu. Ještě na počátku dvacátého století tu bývala i kašna.

Roku 1886 odkoupil Ludvík Morawetz dřevěné domy čp. 11 a 12 a na jejich místě nechal postavit zděný dům. Ten však potřebám významné továrnícké rodiny nevyhovoval a Ludvíkův syn Mořic nechal dům strhnout a postavil neorenesanční dvoupatrovou reprezentativní budovu. Ve třicátých letech bylo přistavěno třetí patro zakončené mansardovou střechou, jakou vidíme dnes. Při stavbě byly využity nejmodernější materiály a technologie – ve vile bylo zabudováno ústřední vytápění nebo výtah.

Při velké rekonstrukci náměstí v roce 1943 byly kamenné oblázky z řeky Úpy vyměněny za dlažební kostky. Meteorologická stanice s teploměrem, vlhkoměrem, barografem a dalšími měřidly, kterou postavil Okrašlovací spolek v Úpici v roce 1908, byla přemístěna do parku u divadla. Mariánský sloup z roku 1724 byl přemístěn k apsidě kostela.

O postavení pomníku Tomáši Garriguovi Masarykovi se uvažovalo již v roce 1937. Zhotovení bronzové sochy bylo zadáno sochaři Františku Bílkovi z Hořic. Odhalení pomníku bylo plánováno k 20. výročí vzniku republiky. Nakonec byl pomník před Morawetzovou vilou na náměstí odhalen u příležitosti prvního výročí osvobození republiky až 9. května 1946. Po celou dobu okupace byla socha ukryta v Hořicích. Socha T. G. Masaryka nezůstala na náměstí dlouho, už v roce 1953 byla odstraněna a rozřezána. Ke stému výročí vzniku Československé republiky se město chystá odhalit sochu novou.

Podívej se na fotografii z dvacátých let a zjistiš, co vše se změnilo.

R

Hotel Beránek má jinou fasádu, na náměstí je parkoviště a stojí zde socha T. G. Masaryka.

Á

Morawetzova vila má dnes jinou střechu, na náměstí chybí meteorologická stanice a plynové lampy, mariánský sloup stojí jinde.

O

Morawetzova vila má mansardovou střechu, stará radnice (dnešní muzeum) má dvě věže a plocha náměstí je nově vydlážděná.